

รูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง*

Participatory Process Model for Developing Temples into Meditation Tourism
Destinations for Temples and the People of Lampang Province

พระครูสุตชยาภรณ์

Phrakhru Sutachayaphon

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: Singchai2559@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อสำรวจสภาพการพัฒนากท่องเที่ยวเชิงสมาธิ 2) เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิ และ 3) เพื่อวิเคราะห์และนำเสนอรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง โดยใช้การวิจัยเชิงผสมวิธี (Mixed Methods Research) ประกอบด้วยการวิจัยเชิงปริมาณ เก็บข้อมูลจากนักท่องเที่ยวจำนวน 165 คน โดยใช้แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และนำเสนอผลทั้งในรูปแบบตารางและการบรรยาย และการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ พระสงฆ์ ประชาชนในท้องถิ่น และนักท่องเที่ยว จำนวน 30 คน ซึ่งคัดเลือกแบบเจาะจง รวมถึงผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเฉพาะจำนวน 12 คน ประกอบด้วยพระสงฆ์ คฤหัสถ์ และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา โดยใช้การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง การสังเกต และการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า

1) สภาพการพัฒนากท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดในจังหวัดลำปางอยู่ในระดับมากถึงมากที่สุด โดยด้านสภาพแวดล้อมมีค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$ =4.20) ด้านการให้บริการมีค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$ =4.18) ด้านการใช้สื่อและสัญลักษณ์มีค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$ =4.30) และด้านแหล่งเรียนรู้ที่มีสาระประโยชน์มีค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$ =4.30)

2) กระบวนการพัฒนากมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ พบว่ามีการส่งเสริมสร้างแรงจูงใจแก่นักท่องเที่ยว มีรูปแบบที่เหมาะสมแก่ผู้มาปฏิบัติธรรม ร่วมกันปรับปรุงสถานที่ใช้รองรับความต้องการแก่นักท่องเที่ยว ได้วางแผนการดำเนินงาน: จัดอาคารสถานที่พร้อมสะอาดปลอดภัยรับรองผู้ปฏิบัติธรรม

3) รูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิ มีพระวิปัสสนาจารย์ แนะนำประชาชนและนิสิต ทำหลักสูตรการฝึกสมาธิ มีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ฝึกสมาธิ จัดทำสื่อ ประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสาร ร่วมกับประชาชนแบบมีส่วนร่วมต่อไป

คำสำคัญ: พัฒนา; วัด; ท่องเที่ยว; ปฏิบัติธรรม

ABSTRACT

This research aimed to: 1) explore the conditions of meditation-based tourism development, 2) study the participatory process in developing temples as meditation tourism destinations, and 3) analyze and propose a participatory model for the development of temples as meditation tourism destinations by temples and communities in Lampang Province. The study employed a mixed methods approach. The quantitative study was conducted with 165 tourists using questionnaires as a research tool. Data were analyzed using frequency, percentage, mean, and standard deviation, and the findings were presented in both tables and descriptive form. The qualitative study was carried out with 30 key informants, including monks, local people, and tourists, who were selected purposively, and 12 participants in a focus group discussion consisting of monks, laypersons, and Buddhist scholars. The research instruments included semi-structured interviews, observation, and group discussion. Data were analyzed using descriptive content analysis.

The findings revealed that

1) The conditions of meditation-based tourism development in Lampang Province were at a high to very high level. The environmental dimension of temples was rated at a high level ($\bar{X}=4.20$), service dimension at a high level ($\bar{X}=4.18$), media and symbols dimension at the highest level ($\bar{X}=4.30$), and learning resources dimension at the highest level ($\bar{X}=4.30$).

2) Regarding the participatory development process, it was found that the temples promoted motivation among tourists, improved facilities to meet the needs of visitors, designed appropriate models for meditation practice, and planned operations focusing on cleanliness and safety in accommodating practitioners.

3) The participatory model derived from this study comprised five main aspects: 1) establishing learning centers and developing meditation training curricula with meditation masters leading academic guidance, 2) developing temples into meditation training centers with environments conducive to practice, 3) producing media for diverse public relations and information dissemination, 4) providing facilities and amenities for tourists, and 5) coordinating cooperation with communities and meditation center networks to achieve sustainable development.

Keywords: Development; Temple; Tourism; Meditation

บทนำ

การท่องเที่ยวเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและสังคมของโลก โดยองค์การการท่องเที่ยวโลกแห่งสหประชาชาติ (UNWTO) ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของการท่องเที่ยวในฐานะพลังที่สร้างความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมและสังคมโลก และได้เปิดตัวโครงการระดับโลก Tourism Opens Minds ระหว่างการเฉลิมฉลองวันท่องเที่ยวโลก (World Tourism Day) ณ กรุงริยาด ประเทศซาอุดีอาระเบีย เพื่อกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวเปิดรับมุมมองใหม่ ๆ ในการเลือกจุดหมายปลายทาง และส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่ยังไม่ได้

รับการเชิดชูมากนัก (UNWTO, 2023) ทั้งนี้เพื่อลดความแออัดของการท่องเที่ยวที่มากเกินไป และเสริมสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างประเทศ รวมถึงการรักษาสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ในบริบทของประเทศไทย การท่องเที่ยวได้รับการยอมรับว่าเป็นอุตสาหกรรมที่มีศักยภาพสูงในการสร้างรายได้ การจ้างงาน และการกระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่น (สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2566) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา ถือเป็น Soft Power หรือ “อำนาจละมุน” ที่สำคัญ เพราะสามารถเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับมรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี และศาสนสถาน ทำให้เกิดการพักผ่อนทั้งทางกายและใจ อีกทั้งยังช่วยยกระดับภาพลักษณ์ของประเทศ (มานิช พรหมปัญญา และคณะ, 2556)

จังหวัดลำปางเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยว โดยจากข้อมูลสถิติการท่องเที่ยวระหว่างเดือนมกราคมถึงตุลาคม พ.ศ. 2566 มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศรวมกว่า 1.3 ล้านคน (ศูนย์วิจัยและพัฒนาการท่องเที่ยว, 2566) นอกจากนี้ ลำปางยังมีวัดและสำนักปฏิบัติธรรมจำนวนมากถึง 32 สำนักที่ได้รับการรับรองจากมหาเถรสมาคม (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2566) ทำให้จังหวัดมีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็น แหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิ (Meditation Tourism) ที่โดดเด่นในระดับประเทศและนานาชาติ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจังหวัดลำปางจะมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาที่หลากหลาย แต่การจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงสมาธิยังไม่เป็นระบบและขาดการบูรณาการระหว่างวัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้ศักยภาพดังกล่าวยังไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ อีกทั้งยังมีข้อจำกัดด้านการประชาสัมพันธ์ การพัฒนากิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว และการจัดการที่ยั่งยืน (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2567)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจที่จะศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดในจังหวัดลำปางให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ โดยใช้กระบวนการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมของวัดและประชาชน ทั้งนี้คาดว่าจะผลการวิจัยจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาให้มีความเหมาะสมและตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจฐานราก การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี และการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสำรวจสภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดในจังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การศึกษานี้ใช้รูปแบบการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods Research) โดยผสมผสานการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและหลากหลาย โดยกำหนดกระบวนการดำเนินงานวิจัยออกเป็น 6 ระยะสำคัญ ดังนี้

ในระยะที่ 1 ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นพื้นฐานและกำหนดในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ

ระยะที่ 2 ได้มีการสำรวจสภาพการพัฒนาก่อสร้างเชิงสมาธิของวัดในจังหวัดลำปาง โดยใช้ทั้งการศึกษาจากเอกสาร การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และการเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามปลายปิด เพื่อสะท้อนภาพรวมของสถานการณ์จริง

ระยะที่ 3 มุ่งเน้นการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของวัดและประชาชนในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ โดยอาศัยเครื่องมือหลักคือการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างและแบบสอบถามปลายปิด

ระยะที่ 4 ได้ศึกษารูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวอย่างละเอียด เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางการพัฒนาอย่างเป็นระบบ

ระยะที่ 5 ผู้วิจัยได้จัดการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อระดมความคิดเห็นและตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบที่ได้จากการศึกษา

ระยะที่ 6 ซึ่งเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลจากทุกกระบวนการ วิเคราะห์และประมวลผล เพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่ และกำหนดเป็นรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิที่เหมาะสมสำหรับจังหวัดลำปาง

ที่มาของข้อมูลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ข้อมูลจากทั้งเอกสารและประชากรที่เกี่ยวข้องกับวัดในจังหวัดลำปาง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายและครอบคลุม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. เอกสาร ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสมาธิในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมตามแนวพุทธาณูสสติ อานาปานสติ และสติปัฏฐาน รวมทั้งเอกสารทางวิชาการด้านการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา หลักการบริหารจัดการทั่วไป และหลักการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ยังได้ศึกษาประวัติของวัด สิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในวัด ตลอดจนกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดต่าง ๆ ในจังหวัดลำปาง เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้

2. ประชากร ประชากรที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย 4 กลุ่มหลัก ได้แก่

1) แหล่งสังเกต ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางกายภาพของวัด การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสารในการนำเสนอวัดในฐานะแหล่งท่องเที่ยว การส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นแรงจูงใจเชิงรูปธรรม ตลอดจนการสนับสนุนการปฏิบัติธรรมของวัดในพื้นที่วิจัย

2) กลุ่มเป้าหมายผู้ให้สัมภาษณ์ ได้แก่ พระสงฆ์ ประชาชนในท้องถิ่น และนักท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัย รวมจำนวน 30 รูป/คน ได้มาโดยวิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากวัด 8 แห่งในจังหวัดลำปาง ได้แก่ วัดบรรพตสถิต ตำบลพระบาท อำเภอเมือง (4 รูป/คน), วัดพระเจดีย์ขาวหลังตำบลต้นธงชัย อำเภอเมือง (4 รูป/คน), วัดถ้ำพระสวาย ตำบลนาครี อำเภอแม่ทะ (4 รูป/คน), วัดพระแก้วดอนเต้า ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง (4 รูป/คน), วัดศรีชุม ตำบลพระบาท อำเภอเมือง (4 รูป/คน), วัดพุทธเมตตาบุญญานุภาพ ตำบลแม่ปะ อำเภอเถิน (4 รูป/คน), วัดเกาะวาลูกาลาม ตำบลหัวเวียง อำเภอเมือง (4 รูป/คน), วัดถ้ำผางาม ตำบลพระบาทห้วยหลวง อำเภอแม่พริก (2 รูป/คน)

3) ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group) ได้แก่ พระสงฆ์และคฤหัสถ์ในจังหวัดลำปาง ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาทางพระพุทธศาสนา จำนวน 12 รูป/คน ประกอบด้วย เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดลำปาง แห่งที่ 4, เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดลำปาง แห่งที่ 14, เจ้าอาวาสวัดถ้ำพระสวาย สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดลำปางแห่งที่ 30, นักจัด

รายการธรรมวัดบรรพตสถิต, พระวิปัสสนาจารย์ อาจารย์บรรยายพิเศษประจำวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, อาจารย์บรรยายพิเศษ วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, เจ้าอาวาสวัดถ้ำผางาม, เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ, อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, อาจารย์บรรยายประจำวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, อาจารย์บรรยายพิเศษ ประจำวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง และประธานชุมชนวัดศรีชุม กรรมการวัด

4) กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงกรกฎาคม พ.ศ. 2567 จำนวน 165 คน ได้มาจากการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ตารางของเครซีและมอร์แกน (Krejcie & Morgan) (ธานีรินทร์ ศิลป์จารุ, 2552) จากประชากรทั้งหมด 290 คน

เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือวิจัยเชิงเอกสาร

เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสมาธิในพระพุทธศาสนา ทั้งแนวพุทธานุสสติ อานาปานสติ และสติปัฏฐาน รวมทั้งงานวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา หลักการบริหารจัดการทั่วไป หลักการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม ตลอดจนประวัติของวัด สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดในจังหวัดลำปาง

เครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ

ได้แก่ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแบบสนทนากลุ่มเฉพาะ การสร้างเครื่องมืออาศัยการศึกษาทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กำหนดกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ ก่อนจะพัฒนาแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ แล้วนำไปตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน เพื่อให้ข้อเสนอแนะ จากนั้นปรับปรุงแก้ไขจนสมบูรณ์

ลักษณะของเครื่องมือแบ่งได้ดังนี้

1) แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ใช้บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร การสร้างแรงจูงใจ และการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในวัด

2) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสมาธิ กระบวนการมีส่วนร่วมของวัดและประชาชน และแนวทางการพัฒนารูปแบบ โดยคำถามมีความยืดหยุ่นตามบริบท แต่ยังคงครอบคลุมตามวัตถุประสงค์

3) แบบสนทนากลุ่มเฉพาะ โดยผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม เพื่อนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา จำนวน 12 รูป/คน เพื่อแสดงความคิดเห็นและสังเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วม

เครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณ

ได้แก่ แบบสอบถาม ซึ่งสร้างขึ้นจากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นผ่านการตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญเพื่อหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) และทดลองใช้กับกลุ่มนอกตัวอย่าง 30 คน เพื่อหาค่าความเชื่อมั่นด้วยสูตร Cronbach's Alpha ได้ค่าเท่ากับ 0.92 แล้วจึงนำไปใช้จริง แบบสอบถามแบ่งเป็น 4 ตอน ได้แก่ 1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบ เช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ 2) การรับรู้สภาพการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ 4 ด้าน ได้แก่ สภาพแวดล้อม การบริการ การใช้สื่อและสัญลักษณ์ และแหล่งเรียนรู้ 3) ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของวัดและประชาชน 4 ด้าน ได้แก่ การสร้างแรงจูงใจ การส่งเสริมการปฏิบัติธรรม การวางแผน และการอำนวยความสะดวก และ 4) ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วม 4 ด้าน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผล

การวัดผลใช้มาตราส่วนประมาณค่าแบบลิเคิร์ท 5 ระดับ และกำหนดเกณฑ์การตีความค่าเฉลี่ย 5 ระดับ ตั้งแต่ต่ำสุดถึงมากที่สุด

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 5 วิธี ได้แก่ 1) การศึกษาเอกสาร จากหนังสือ งานวิชาการ วารสาร งานวิจัย และสื่อออนไลน์ เพื่อจัดหมวดหมู่ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงศาสนา การพัฒนาวัด การจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และการปฏิบัติสมาธิ 2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยบันทึกสภาพแวดล้อม กิจกรรม และวิธีการสื่อสารของวัดที่เป็นพื้นที่ศึกษา 3) การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง เก็บข้อมูลจากพระสงฆ์ชาวบ้าน และนักท่องเที่ยว รวม 30 รูป/คน 4) การใช้แบบสอบถาม แจกให้นักท่องเที่ยวที่มาในช่วงเดือน พฤษภาคม-กรกฎาคม 2567 จำนวน 165 คน ได้จากการคำนวณตามตารางของ Krejcie และ Morgan และ 5) การสนทนากลุ่มเฉพาะ โดยนำผลจากทุกแหล่งข้อมูลเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิระดมความคิดเห็น

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา สรุปประเด็นทฤษฎีและแนวคิด, ข้อมูลการสังเกต วิเคราะห์เชิงประจักษ์และบรรยายสภาพการณ์, ข้อมูลการสัมภาษณ์ จำแนกและจัดหมวดหมู่คำตอบ แล้ววิเคราะห์และตีความตามวัตถุประสงค์, ข้อมูลจากแบบสอบถาม ใช้สถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเฉพาะ นำความคิดเห็นที่สอดคล้องกันของผู้เข้าร่วมมาสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์ เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ศึกษาสภาพการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ในจังหวัดลำปาง จากผลการตอบแบบสอบถาม พบว่า

1. ด้านด้านสภาพแวดล้อม ผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้ ว่า วัดเป็นแหล่งพักผ่อนและให้ความเพลิดเพลินใจได้ดี มีค่าเฉลี่ยสูงสุดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.20$; S.D.=0.71) รองลงมาคือ ภายในวัดมีการจัดศาสนวัตถุภายในอย่างเป็นระบบ มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.14$; S.D.=0.78) ภายในวัดมีความสวยงามของจิตรกรรม มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.65$; S.D.=0.79)

2. ด้านการให้บริการ พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้ ว่า วัดได้จัดมุนั่งพักผ่อน ที่มีบรรยากาศร่มรื่น มีจุดบริการน้ำดื่ม มีค่าเฉลี่ยสูงสุดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.18$; S.D.=0.79) รองลงมา วัดได้จัดห้องน้ำ ห้องสุขาที่สะอาด เพียงพอแก่คนทุกเพศทุกวัย มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.10$; S.D.=0.70) ส่วน เจ้าหน้าที่ของวัดมีการจำหน่ายของที่ระลึก และวัตถุมงคลมีในราคาที่เหมาะสม มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.97$; S.D.=0.95)

3. ด้านการใช้สื่อและสัญลักษณ์ พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้ ว่า วัดมีการจัดทำป้ายชื่อและรายละเอียดแจ้งถึงสถานที่ภายในวัดที่ชัดเจน มีค่าเฉลี่ยสูงสุดอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X}=4.30$; S.D.=0.79) รองลงมาคือ วัดมีป้ายบอกสถานที่ ชี้ทางเข้า-ออก เข้าใจง่าย มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.13$; S.D.=0.77) ส่วน วัดมีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนเข้าปฏิบัติธรรมโดยใช้ระบบการสื่อสารที่มีอยู่ในปัจจุบันมีค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.85$; S.D.=0.86)

4. ด้านแหล่งเรียนรู้ที่มีสาระประโยชน์: ผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้ ว่า วัดมีพระวิทยากรแนะนำการปฏิบัติธรรม มีค่าเฉลี่ยสูงสุดอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X}=4.30$; S.D.=0.79) รองลงมา คือบุคคลากร/ประชาสัมพันธ์ของวัด ให้ความรู้ที่ดีในการเข้ามาปฏิบัติธรรม มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.07$; S.D.=0.71)

ส่วนผู้ที่รับรู้ ว่า วัดมีการจัดให้มีการแสดงรูปและภาพถ่ายกิจกรรมการปฏิบัติธรรม มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.70$; $S.D.=0.79$)

วัตถุประสงค์ที่ 2 ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง จากผลการให้สัมภาษณ์ พบว่า

1. ด้านการส่งเสริมในการสร้างแรงจูงใจแก่นักท่องเที่ยว ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ เห็นว่า วัดและวิทยากรควรร่วมกันกำหนดรูปแบบที่จะใช้อบรมผู้ปฏิบัติธรรม โดยกำหนดระดับของการปฏิบัติให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้เข้าปฏิบัติธรรม รองลงมา เห็นว่า วัดและวิทยากรควรร่วมกันกำหนดกิจกรรมอื่นๆ เข้ามาประกอบการสอนการปฏิบัติธรรม เช่น การเปิดโอกาสให้ผู้เข้าปฏิบัติธรรมได้มีการถามตอบ นำเอาสื่ออุปกรณ์วีดิทัศน์เข้ามาใช้ เพื่อให้ได้รับความรู้ ได้สั่งทนการให้เกิดความผ่อนคลายจากการปฏิบัติธรรม วัดและประชาชนในท้องถิ่นควรร่วมกันจัดสถานที่ปฏิบัติธรรมให้ร่มรื่น มีสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวที่เข้าปฏิบัติธรรม และวัดควรเชิญประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมของการปฏิบัติธรรม รวมถึงการกำหนดเวลาและสถานที่ที่ใช้ในการปฏิบัติธรรม มีส่วนร่วมในอำนวยความสะดวกเรื่องอาหาร และน้ำดื่ม รวมทั้งห้องน้ำ ห้องสุขาที่สะอาด และให้มีจำนวนเพียงพอแก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาพักผ่อน มีส่วนร่วมในจัดทำสื่อแจ้งการคมนาคมบอกเส้นทางในการเดินทางไปวัด และมีส่วนร่วมในการจัดการให้มีระเบียบข้อพึงปฏิบัติ ข้อห้ามต่างๆ ที่ผู้เข้าปฏิบัติธรรมจะต้องปฏิบัติตาม ตามลำดับ

2. ด้านการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยว ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ เห็นว่า วัดและคณะกรรมการของวัดควรร่วมกันปรับปรุงสถานที่ให้มีความพร้อมเพื่อการใช้งานตลอดเวลา จัดให้มีโครงการปฏิบัติธรรมเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ ทั้งโครงการที่เป็นแบบระยะสั้น และแบบระยะยาว เพื่อให้สามารถรองรับความต้องการของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่ม รองลงมา เห็นว่า วัดและประชาชนในท้องถิ่นที่มีความรู้ในการทำสื่อ ควรร่วมกันทำสื่อออนไลน์ เสียงตามสาย รายการวิทยุกระจายเสียง หรือรายการวิทยุโทรทัศน์ เพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารการดำเนินงานในสถานปฏิบัติธรรมให้สาธุชนได้ทราบ วัดและพระวิปัสสนาจารย์ควรจัดกิจกรรมการปฏิบัติธรรมให้เหมาะสมกับกลุ่มอายุและประสบการณ์ของผู้ที่จะเข้ามาปฏิบัติธรรมหรือฝึกจิตภาวนา และวัดควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดทำหนังสือคู่มือการปฏิบัติธรรมที่มีเนื้อหาสาระความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชน ร่วมกันสร้างสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการฝึกสมาธิ เลือกสรรหลักพุทธธรรมที่อยู่ในระดับที่บุคคลทั่วไปจะพึงปฏิบัติได้ และมีส่วนร่วมในการจัดที่พักอาศัยที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมมีความเป็นธรรมชาติ มีบรรยากาศร่มรื่น ให้แก่นักท่องเที่ยวที่ประสงค์จะเข้ามาปฏิบัติธรรมหลายวัน ตามลำดับ

3. ด้านการวางแผนการดำเนินงานเพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ เห็นว่า วัดและกรรมการวัดควรร่วมกันจัดการอาคารสถานที่ให้มีความพร้อมในการรับรองผู้ปฏิบัติธรรม ควรจัดที่พักเหมาะสมกับสถานการณ์ รองลงมา เห็นว่า วัดและประชาชนในท้องถิ่นควรร่วมกันดำเนินงานด้านประชาสัมพันธ์ การประสานงานกับชุมชนต่างๆ ที่รู้จัก ให้คำปรึกษาแนะนำและตอบปัญหาชุมชน นักท่องเที่ยวผู้ประกอบการ และประชาชนที่สนใจการท่องเที่ยวเชิงสมาธิ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและสร้างภาพลักษณ์อันดีต่อการท่องเที่ยวเชิงสมาธิที่วัดกำลังดำเนินการ วัดและคณะกรรมการของวัดควรร่วมกันวางแผนดำเนินการจัดที่พัก เครื่องอุปโภคใช้สอยที่จำเป็น อาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ และยารักษาโรคสำหรับผู้ป่วยฉุกเฉินให้พร้อมที่จะบริการนักท่องเที่ยว และมีการสื่อสารความพร้อมเหล่านี้ให้นักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไปได้รับรู้ ควรร่วมกันสนับสนุนให้มีร้านอาหารของท้องถิ่นร้านอาหารที่จัดแบบบุฟเฟต์ และร้านอาหารจานด่วน เพื่อเตรียมการจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว ควรร่วมกันกำหนดแนวทางการอบรมและแนะนำนักท่องเที่ยวที่เข้ามาปฏิบัติธรรมเพื่อให้มีความพร้อมในการฝึกปฏิบัติสมาธิจิตภาวนา และวัดควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดทำป้ายหรือแผนผังเส้นทางระบุสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญๆ ภายในวัด คัดเลือกวิทยากรที่มีความ

ประพตติดี จัดตารางเวลาปฏิบัติธรรมไว้อย่างชัดเจน กำหนดจำนวนผู้ปฏิบัติธรรมให้เหมาะสมกับสถานที่พัก และสะดวกต่อการให้บริการ ประสานความร่วมมือสับเปลี่ยนวิทยากรกับ สำนักปฏิบัติธรรมอื่นๆ ภายใน จังหวัด และมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมทางวัตถุ ศาสนสถานให้สวยงาม เพื่อให้ผู้มาท่องเที่ยวเกิด ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตามลำดับ

4. ด้านการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ เห็นว่า วัดและประชาชน ในท้องถิ่นควรร่วมกันจัดการที่พักที่สะอาด ปลอดภัยไว้บริการนักท่องเที่ยว โดยแบ่งสัดส่วนที่พักอาศัย ห้อง ปฏิบัติธรรม อย่างชัดเจน รองลงมา เห็นว่า วัดและประชาชนในท้องถิ่นควรร่วมกันจัดพิธีกรรมทางศาสนา และ เข้าร่วมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมกับนักท่องเที่ยว เพื่อสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยว วัดและ คณะวิสสุตนาจารย์ควรร่วมกันจัดทำเอกสารแนะนำระเบียบวิธีการเข้าปฏิบัติธรรมที่เข้าใจได้ง่าย จัดเตรียมไว้ สำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการปฏิบัติธรรม และวัดควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดทำป้ายข้อมูลแหล่ง ท่องเที่ยวและสถานที่ฝึกปฏิบัติธรรม ติดตั้งไว้ในเส้นทางสัญจรให้ชัดเจน และประสานงานกับองค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นและรถรับจ้างในพื้นที่ เพื่อขอความร่วมมือในการจัดส่งนักท่องเที่ยว

วัตถุประสงค์ที่ 3 ศึกษารูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง

จากการศึกษารูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิของ วัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง โดยอาศัยผลจากการสนทนากลุ่มเฉพาะ พบว่า ผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็น ร่วมกันว่าการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิควรมีองค์ประกอบสำคัญหลายประการ

ประการแรก คือ การจัดทำแหล่งเรียนรู้และพัฒนาหลักสูตรการฝึกสมาธิแก่นักท่องเที่ยว โดยวัด ควรจัดทำแผนกิจกรรมการปฏิบัติธรรมที่มีความเหมาะสมและชัดเจน ถ่ายทอดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับ หลักธรรมคำสอนอย่างเป็นระบบ ตลอดจนพัฒนาหลักสูตรการปฏิบัติธรรมที่ส่งเสริมให้ประชาชนเกิดการ เรียนรู้ด้านสมาธิ นอกจากนี้ควรจัดให้มีมุมหนังสือธรรมะหรือห้องสมุดภายในวัด เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษา เรียนรู้หลักธรรมและศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ควบคู่กับการจัดแหล่งศึกษาเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ของพื้นที่

ประการที่สอง คือ การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ฝึกสมาธิสำหรับนักท่องเที่ยว โดยควรปรับปรุง สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และสิ่งแวดล้อมภายในวัดให้มีความสวยงาม พร้อมจัดพื้นที่สำหรับ การจอดรถอย่างเพียงพอ รวมทั้งดูแลอาคารสถานที่ให้พร้อมรองรับการปฏิบัติธรรม ทั้งนี้ควรจัด สภาพแวดล้อมให้ร่มรื่นและปลอดภัย และกำหนดระเบียบข้อพึงปฏิบัติและข้อห้ามต่าง ๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยว สามารถปฏิบัติธรรมได้อย่างเหมาะสม

ประการที่สาม คือ การจัดทำสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งควรจัดทำ ป้ายบอกสถานที่และเส้นทางเข้าออกให้ชัดเจน พร้อมทั้งสื่อประชาสัมพันธ์การเดินทางที่สะดวกหลายเส้นทาง วัดควรใช้ช่องทางการสื่อสารสมัยใหม่ เช่น สื่อออนไลน์ เสียงตามสาย วิทยุ หรือโทรทัศน์ เพื่อเผยแพร่ข้อมูล ข่าวสาร รวมถึงจัดทำเอกสารและแผ่นพับที่ให้ข้อมูลถูกต้องเกี่ยวกับกิจกรรมการฝึกสมาธิ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของชุมชน

ประการที่สี่ คือ การจัดทำสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว โดยควรมีการจัดกิจกรรมทาง ศาสนาในวันสำคัญ จัดสถานที่วัดให้มีความสงบและปลอดภัย พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน เช่น การ จัดจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่มที่สะอาดและมีราคาย่อมเยา การจัดพื้นที่พักผ่อนที่ร่มรื่นพร้อมจุดบริการน้ำ ต้ม และการจัดให้มีห้องน้ำที่สะอาดเพียงพอ นอกจากนี้ยังควรจัดภาชนะรองรับขยะในจุดต่าง ๆ อย่างทั่วถึง รวมทั้งจัดทำเอกสารแนะนำระเบียบวิธีการเข้าปฏิบัติธรรมเพื่อมอบแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจ

ประการที่ห้า คือ การประสานความร่วมมือกับชุมชนและเครือข่ายที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรม โดยควรพัฒนาระบบความร่วมมือในการให้บริการและสร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ร่วมกับการตัดสินใจพัฒนาโครงการในด้านสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และวิถีชุมชน เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าสู่วัด อีกทั้งควรกำหนดแผนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ทั้งการปรับปรุงพื้นที่ การอำนวยความสะดวก และการรักษาความปลอดภัย นอกจากนี้ยังต้องกำหนดแนวทางการประชาสัมพันธ์กิจกรรมการฝึกสมาธิให้ชัดเจน เรียบง่าย และน่าเชื่อถือ รวมถึงพิจารณาโครงการที่อาจก่อให้เกิดปัญหาต่อการพัฒนาวัด เพื่อให้สามารถปรับปรุงแก้ไขและดำเนินการได้อย่างเหมาะสม

จากองค์ประกอบทั้งหมดนี้สะท้อนว่า การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิจำเป็นต้องดำเนินการอย่างบูรณาการ ทั้งในด้านการเรียนรู้ การจัดการสิ่งแวดล้อม การประชาสัมพันธ์ สิ่งอำนวยความสะดวก และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย

อภิปรายผลการวิจัย

1. สภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดในจังหวัดลำปาง

สภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดในจังหวัดลำปาง สามารถอธิบายได้ในหลายมิติ โดยผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าในด้าน **สภาพแวดล้อม** ผู้ตอบแบบสอบถามมีการรับรู้วัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมได้จัดสถานที่ให้เป็นแหล่งพักผ่อนและสร้างความเพลิดเพลินใจได้ดี โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก เหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดผลดังกล่าวอาจมาจากการที่ผู้บริหารวัดให้ความสำคัญต่อการบริการและการอำนวยความสะดวกด้านสถานที่แก่นักท่องเที่ยว เพราะถือเป็นแรงจูงใจสำคัญที่จะกระตุ้นให้ผู้คนเข้าร่วมกิจกรรมของวัด อีกทั้งยังเป็นวิธีประชาสัมพันธ์ให้วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจในอนาคต ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ มนชนก จุฬาสิกข์ (2562) ที่พบว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนามีองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน ได้แก่ สิ่งดึงดูดใจ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัย และการสนับสนุน ซึ่งทั้งหมดถือเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาและประชาสัมพันธ์วัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาได้อย่างยั่งยืน

ในด้าน การให้บริการ พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามเห็นว่าวัดได้จัดมุนั่งพักผ่อนที่มีบรรยากาศร่มรื่น พร้อมทั้งมีจุดบริการน้ำดื่มอย่างเหมาะสม โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก สะท้อนให้เห็นว่าวัดตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการพักผ่อนและการปฏิบัติธรรม ซึ่งช่วยสร้างความพึงพอใจและแรงจูงใจในการท่องเที่ยวเชิงสมาธิ ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ จินตนา จันเรือน และคณะ (2565) ที่ระบุว่าองค์ประกอบด้านสิ่งอำนวยความสะดวกถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว โดยมีค่าเฉลี่ยการให้ความสำคัญอยู่ในระดับมาก รองลงมาจากด้านการคมนาคมและสิ่งดึงดูดใจ

สำหรับด้าน การใช้สื่อและสัญลักษณ์ ผลการวิจัยพบว่าวัดได้จัดทำป้ายชื่อและรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ภายในวัดไว้อย่างชัดเจน โดยมีค่าเฉลี่ยสูงสุดในระดับมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้บริหารวัดมองว่าการสื่อสารด้วยป้ายบอกทางและรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมภายในวัดเป็นสิ่งสำคัญ เพราะช่วยอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวในการเข้าถึงสถานที่ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ สราญพร สุรวิชัย และสุวารี นามวงศ์ (2563) ที่ชี้ว่านักท่องเที่ยวให้ความสำคัญกับการเข้าถึงที่สะดวก มีป้ายบอกทางที่ชัดเจน และเส้นทางที่ไม่ก่อให้เกิดอันตราย

ในด้านสุดท้าย คือ แหล่งเรียนรู้ที่มีสารประโยชน์ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้วัดในจังหวัดลำปางมีพระวิทยากรคอยให้คำแนะนำในการปฏิบัติธรรม โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดผลดังกล่าว คือ บทบาทของเจ้าอาวาสหรือพระวิปัสสนาจารย์ ซึ่งเป็นบุคลากรหลักในการถ่ายทอดหลักธรรมและกำหนดทิศทางการจัดกิจกรรมภายในสำนักปฏิบัติธรรม หากพระวิทยากรมีความรู้ความเข้าใจ

ทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ย่อมทำให้การดำเนินงานของสำนักเป็นไปอย่างราบรื่นและยั่งยืน ผลนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระศรีสังคม ชยานุวัตร (ธนะวงศ์) (2561) ที่ระบุว่าบทบาทของเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมและพระวิปัสสนาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาสำนัก การสร้างพระวิปัสสนาจารย์รุ่นใหม่ และการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อไป

โดยสรุป การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดในจังหวัดลำปางสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการจัดการสิ่งแวดล้อม การให้บริการ การสื่อสารที่ชัดเจน และการมีพระวิทยากรที่มีคุณภาพ ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นองค์ประกอบที่สอดคล้องกับงานวิจัยก่อนหน้า และเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิที่ยั่งยืนต่อไป

2. จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญ 4 ด้าน ดังนี้

ด้านการส่งเสริมในการสร้างแรงจูงใจแก่นักท่องเที่ยว ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่า วัดและพระวิทยากรควรร่วมกันกำหนดรูปแบบการอบรมผู้ปฏิบัติธรรมที่มีความเหมาะสมต่อกลุ่มผู้เข้าปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะการแบ่งระดับการฝึกตามอายุและประสบการณ์ เนื่องจากผู้เข้าร่วมแต่ละคนมีพื้นฐานแตกต่างกัน การฝึกแบบรวมกลุ่มทั้งหมดอาจไม่ตอบสนองความต้องการของทุกคน แต่หากจัดรูปแบบการฝึกที่สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของกลุ่ม จะทำให้การปฏิบัติธรรมมีประสิทธิภาพมากขึ้น ประเด็นนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระใบฎีกาวิเชียร ชันติโก และศุภกานต์ วิชานาฏ (2564) ที่ชี้ให้เห็นถึงอุปสรรคของการสอนวิปัสสนากรรมฐาน โดยเฉพาะความแตกต่างของช่วงวัยและพื้นฐานศรัทธาของผู้ปฏิบัติ ซึ่งส่งผลต่อความยากง่ายในการจัดกิจกรรมและการปรับตัวของผู้เรียน

ด้านการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยว ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่าวัดและคณะกรรมการควรมีการจัดการสถานที่และสิ่งแวดล้อมภายในวัดให้พร้อมต่อการใช้งานอยู่เสมอ อีกทั้งควรจัดโครงการปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ ทั้งระยะสั้นและระยะยาว เพื่อรองรับความต้องการที่แตกต่างกันของนักท่องเที่ยว การดำเนินการดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ โดยพระสงฆ์มีหน้าที่จัดโปรแกรมการปฏิบัติธรรม ส่วนคฤหัสถ์ช่วยพัฒนาสภาพแวดล้อมในวัดให้เหมาะสมต่อการพักผ่อนและปฏิบัติธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ บดินทร์ เตเบจโฆ (2564) ที่กล่าวถึงแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติ การตรวจสอบ ไปจนถึงการปรับปรุงพัฒนาโครงการ

ด้านการวางแผนการดำเนินงาน ผลการสัมภาษณ์สะท้อนว่าผู้ให้ข้อมูลเห็นพ้องกันว่าวัดและคณะกรรมการควรให้ความสำคัญกับการจัดการอาคารสถานที่ให้พร้อมต่อการรองรับผู้ปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะการจัดที่พักที่เหมาะสมและสะอาด การวางแผนดังกล่าวถือเป็นการปรับสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมทางกายภาพกับความพึงพอใจของผู้มาเยือน เมื่อสถานที่มีความสะอาดและบรรยากาศร่มรื่น ย่อมทำให้ผู้เข้าปฏิบัติธรรมรู้สึกผ่อนคลายและเกิดความพร้อมในการฝึกสมาธิ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนวรรณ ตันติพานิชกุล และคณะ (2564) ที่ชี้ว่าการจัดการผู้มาเยือนอย่างมีระบบจะช่วยสร้างประสบการณ์ที่ดีและก่อให้เกิดความพึงพอใจ ส่งผลต่อความยั่งยืนของแหล่งท่องเที่ยว

ด้านการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ผู้ให้สัมภาษณ์เห็นว่าวัดและชุมชนควรร่วมกันจัดที่พักที่สะอาด ปลอดภัย และแบ่งสัดส่วนพื้นที่สำหรับการพักอาศัยและการปฏิบัติธรรมอย่างเหมาะสม ความพร้อมในด้านนี้จะช่วยสร้างความมั่นใจแก่นักท่องเที่ยว เพราะเมื่อหมดความกังวลเกี่ยวกับสถานที่พักและสถานที่ปฏิบัติธรรมแล้ว ผู้เข้าร่วมจะมีสมาธิและจิตใจที่สงบมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประวิทย์ เสงปราชณี (2562) ที่ศึกษาเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดเจติยภูมิและวัดหนองแขวงพระอาราม

หลวง พบว่าวัดที่มีสภาพแวดล้อมสงบ ร่มรื่น สะอาด และมีบุคลากรที่มีคุณธรรมและความรู้ ย่อมเหมาะสมต่อการเป็นสถานที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง

โดยสรุป กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิในจังหวัดลำปาง จึงมิใช่เพียงการพัฒนาสถานที่ทางกายภาพเท่านั้น หากแต่ต้องบูรณาการทั้ง มิติของการจัดการสิ่งแวดล้อม การบริการที่เป็นระบบ การสื่อสารที่เหมาะสม การพัฒนาหลักสูตรการปฏิบัติธรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม และสามารถผลักดันให้วัดก้าวไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิที่ยั่งยืนและมีคุณค่าทางวัฒนธรรมและศาสนาได้อย่างแท้จริง

3. รูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง พบว่า การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และประชาชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการพัฒนาในทุกมิติ ทั้งด้านการตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผล

ในด้าน การตัดสินใจพัฒนาวัด ผลการวิจัยสะท้อนว่า วัดและประชาชนควรร่วมกันพิจารณาโครงการพัฒนาทั้งในมิติสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชุมชน เพื่อสร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวและปฏิบัติธรรมร่วมกับท้องถิ่น การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ไม่เพียงช่วยเสริมสร้างศักยภาพของวัด แต่ยังนำไปสู่การแบ่งปันประโยชน์แก่ทุกฝ่าย สอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระภูณีย์ ถาวร และคณะ (2565) ที่พบว่า พระสงฆ์และประชาชนต่างเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในทุกด้านในการพัฒนาวัด ไม่ว่าจะเป็นศาสนสถาน บุคลากร สิ่งแวดล้อม และกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

สำหรับ การวางแผนการพัฒนา พบว่า พระสงฆ์และประชาชนมีความคิดเห็นตรงกันว่าควรจัดทำแผนร่วมกันเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์ สิ่งอำนวยความสะดวก และสร้างความปลอดภัยภายในวัด การกำหนดแผนที่มีคุณภาพเช่นนี้จะช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้นักท่องเที่ยวและส่งเสริมให้วัดเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรม ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ พระครูนิพนธ์พัฒน์วงศ์ และคณะ (2565) ที่เสนอว่าการวางแผนเชิงกลยุทธ์ที่มีประสิทธิภาพต้องเกิดจากความร่วมมือของภาคีเครือข่ายและการบริหารจัดการแบบธรรมาภิบาล

ในด้าน การดำเนินงาน พบว่า วัดและประชาชนควรร่วมมือกันในการดูแลสาธารณประโยชน์และสนับสนุนกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการใช้และจัดการทรัพยากรของวัดอย่างโปร่งใส เช่น การใช้จ่ายจากตู้บริจาคหรือการบริหารกองทุนศาสนา ลักษณะการมีส่วนร่วมเช่นนี้จะช่วยสร้างศรัทธาและความไว้วางใจในชุมชน สอดคล้องกับทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ สมบัติ (2562) ที่ชี้ว่าการมีส่วนร่วมต้องครอบคลุมการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผลประโยชน์ ขณะเดียวกันยังสนับสนุนผลการศึกษาของ ศุภาพิชญ์ (2563) ที่ยืนยันว่าการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงจะทำให้การบริหารจัดการเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

สุดท้าย ในด้าน การประเมินและติดตามผล พบว่า ทั้งวัดและประชาชนเห็นพ้องว่าควรร่วมกันกำกับดูแลและประเมินความคุ้มค่าของแผนงานจากงบประมาณที่ใช้พัฒนา เพื่อให้มั่นใจว่าการดำเนินงานบรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมาย การติดตามและประเมินผลในลักษณะนี้จะช่วยให้เกิดความโปร่งใส และทำให้โครงการพัฒนาวัดมีความยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ พรเทพ (2562) ที่ชี้ว่าการติดตามตรวจสอบโดยประชาชนมีความสำคัญต่อความโปร่งใสและความรับผิดชอบ ตลอดจนงานของ กัตติญญ และพิมพ์ลิขิต (2558) ที่เสนอว่าการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมตรวจสอบจะช่วยสร้างความน่าเชื่อถือและการยอมรับต่อโครงการพัฒนาในระยะยาว

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิในจังหวัดลำปาง จำเป็นต้องมีการมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบในทุกขั้นตอน ทั้งการตัดสินใจ วางแผน ดำเนินงาน และการติดตามประเมินผล เพื่อ

สร้างการพัฒนาที่มีคุณภาพ โปร่งใส และยั่งยืน ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน สร้างคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม ตลอดจนสร้างความสมดุลระหว่างวัด ประชาชน และนักท่องเที่ยว

องค์ความรู้ใหม่

ผลจากการศึกษาวิจัยข้อมูลเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ และข้อมูลแบบสอบถาม และผลการสนทนากลุ่มเฉพาะของผู้ทรงคุณวุฒิ ดังที่กล่าวมาโดยลำดับ ผู้วิจัยสามารถกำหนดเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย ในรูปของโมเดล (Model) ดังนี้

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้การวิจัย

ประกอบด้วยหลักการ 5 ด้าน คือ 1) จัดทำแหล่งเรียนรู้และพัฒนาหลักสูตร 2) การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ฝึกสมาธิ 3) จัดทำสื่อเพื่อประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสาร 4) จัดทำสิ่งอำนวยความสะดวก และ 5) การประสานความร่วมมือกับเครือข่าย

ประการแรก การจัดทำแหล่งเรียนรู้และพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การร่วมกันของวัดและชุมชนในการสร้างหลักสูตรการฝึกสมาธิที่เหมาะสมกับผู้เข้าปฏิบัติธรรม โดยครอบคลุมการจัดทำแผนกิจกรรม การถ่ายทอดความรู้ด้านพระพุทธศาสนาและการฝึกกรรมฐาน การจัดทำคู่มือและมุมหนังสือธรรมะภายในวัด ตลอดจนการกำหนดรูปแบบการอบรมที่แบ่งตามระดับประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติ รวมทั้งการจัดกลุ่มผู้ฝึกสมาธิ และการจัดทำตารางเวลาในการฝึกปฏิบัติที่ชัดเจน การดำเนินการในลักษณะนี้ช่วยให้ผู้เข้าปฏิบัติได้รับประสบการณ์ที่เหมาะสมกับจริตและความพร้อมของแต่ละบุคคล อีกทั้งยังทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ด้านสมาธิที่มีระบบและมีมาตรฐาน

ประการที่สอง การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ฝึกสมาธิ เป็นการยกระดับสภาพแวดล้อมและโครงสร้างพื้นฐานของวัด เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวเชิงสมาธิ โดยวัดและชุมชนร่วมกันปรับปรุงภูมิทัศน์ทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และสิ่งแวดล้อมให้งดงาม รวมถึงจัดสถานที่จอดรถให้เพียงพอ จัดพื้นที่ฝึกสมาธิ

ที่ร่มรื่นและปลอดภัย กำหนดระเบียบข้อพึงปฏิบัติที่ชัดเจน และแบ่งสัดส่วนพื้นที่พักอาศัยกับห้องปฏิบัติธรรมอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้ชุมชนและนักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นต่อการปรับปรุงกิจกรรมและอาคารสถานที่ เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างสอดคล้องกับความต้องการจริง

ประการที่สาม การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ เป็นการใช้สื่อและเครื่องมือหลากหลายในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงสมาธิ โดยมีการจัดทำป้ายบอกทาง ป้ายกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และปฏิทินกิจกรรมตลอดปี ตลอดจนการใช้สื่อออนไลน์ วิทยุ โทรทัศน์ และสิ่งพิมพ์ เพื่อเชิญชวนและสร้างการรับรู้ต่อสาธารณชน นอกจากนี้ ยังมีการติดป้ายพุทธสุภาษิตตามจุดต่าง ๆ ภายในวัด การจัดทำเอกสารและแผ่นพับเกี่ยวกับการฝึกสมาธิ และการจัดทำแผนพัฒนาการสื่อสารร่วมกัน เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของวัดในฐานะแหล่งท่องเที่ยวเชิงสมาธิ

ประการที่สี่ การจัดทำสิ่งอำนวยความสะดวก มุ่งเน้นการปรับปรุงและจัดบริการพื้นฐานเพื่อสนับสนุนประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว โดยครอบคลุมการจัดสภาพแวดล้อมที่สะดวกและปลอดภัย การสร้างมุมนั่งพักผ่อนที่ร่มรื่น การจัดจุดบริการน้ำดื่มและห้องสุขาที่สะอาดและเพียงพอ การติดตั้งภาชนะรองรับขยะที่เหมาะสม การจัดทำของที่ระลึกเชิงธรรมะ เช่น หนังสือคู่มือการฝึกสมาธิ หนังสือสวดมนต์ฉบับย่อ หรือหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เพื่อมอบแก่ผู้มาเยือน และการจัดบริการยานพาหนะรับส่งในพื้นที่วัดและชุมชนรอบข้าง

ประการสุดท้าย การประสานความร่วมมือกับเครือข่าย ถือเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาเชิงบูรณาการ โดยวัด ชุมชน และสำนักปฏิบัติธรรมเครือข่ายร่วมกันสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสมาธิ การตัดสินใจพัฒนาโครงการด้านสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และวิถีชุมชน การกำหนดแผนพัฒนาวัดและปรับปรุงระเบียบที่เกี่ยวข้อง การวางยุทธศาสตร์ด้านการประชาสัมพันธ์ ตลอดจนการติดตามและอนุรักษ์ศาสนสถาน ศิลปวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ต่อไป การดำเนินการในลักษณะนี้ไม่เพียงแต่จะทำให้การพัฒนามีความยั่งยืน แต่ยังสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของร่วมกันของประชาชนในท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนนั้น ต้องอาศัยความร่วมมือในทุกระดับ ทั้งการจัดทำหลักสูตรและกิจกรรมการฝึกสมาธิ การจัดการสภาพแวดล้อม การสื่อสารประชาสัมพันธ์ การอำนวยความสะดวก ตลอดจนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับชุมชนและสำนักปฏิบัติธรรมอื่น ๆ แนวทางทั้งห้านี้จึงเป็นองค์ประกอบหลักที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของวัดและประชาชนในจังหวัดลำปาง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ควรมี นโยบายของจังหวัดลำปางหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการสนับสนุนการพัฒนาวัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิ โดยบรรจุไว้ในแผนพัฒนาจังหวัดและแผนพัฒนาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องและมีทิศทางชัดเจน

2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนา และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ควรสนับสนุนงบประมาณและองค์ความรู้เพื่อช่วยเหลือวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรมฝึกสมาธิและการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของวัด

3. ควรกำหนด แนวทางร่วมระหว่างวัดและชุมชน ในการวางมาตรฐานการจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม การดูแลสิ่งแวดล้อม และการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ทุกฝ่ายทำงานสอดคล้องกันและสร้างความน่าเชื่อถือแก่นักท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. วัดควรร่วมกับชุมชน จัดทำหลักสูตรและตารางกิจกรรมการปฏิบัติธรรม ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้ปฏิบัติที่มีความหลากหลาย ทั้งผู้เริ่มต้นและผู้ที่มีประสบการณ์ เพื่อให้การฝึกสมาธิเป็นระบบและได้ผลจริง

2. ควรปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัด เช่น ห้องน้ำ น้ำดื่ม พื้นที่พักผ่อน และสถานที่ฝึกสมาธิให้สะอาด ร่มรื่น และปลอดภัย รวมทั้งกำหนดระเบียบข้อปฏิบัติที่ชัดเจนสำหรับผู้เข้าร่วมกิจกรรม

3. ควรพัฒนา สื่อประชาสัมพันธ์ในรูปแบบหลากหลาย เช่น แผ่นพับ ป้ายแนะนำ สื่อออนไลน์ และปฏิทินกิจกรรม เพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องและสร้างความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาการพัฒนาวัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสมาธิในพื้นที่อื่น ๆ ของจังหวัดลำปาง เพื่อนำมาเปรียบเทียบและสังเคราะห์เป็นแนวทางพัฒนารูปแบบที่ครอบคลุมมากขึ้น

2. ควรศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับ ชุมชนรอบวัด ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้เห็นประโยชน์และข้อจำกัดที่แท้จริงของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสมาธิ

3. ควรทำวิจัยเชิงประเมินผลในระยะยาว เพื่อดูว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมที่พัฒนาขึ้นสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง และมีความยั่งยืนเพียงใด รวมทั้งหาแนวทางปรับปรุงเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนไป

บรรณานุกรม

- กตัญญู แก้วหานาม และ พิมพ์ลิขิต แก้วหานาม. (2558). รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการติดตามตรวจสอบการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดกาฬสินธุ์. *วารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์*, 4(2), 82–98.
- จินตนา จันเรือน, สุวิทย์นามบุญเรือง และ พิมพ์พิศา จันทรมณ. (2565). แรงจูงใจในการมาเยือนวัดสำคัญในจังหวัดลำปางและองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยววัด ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยววัดในจังหวัดลำปาง ของนักท่องเที่ยวชาวไทย. *วารสารการบริหารและสังคมศาสตร์ปริทรรศน์*. 5(1). 123-132.
- ดวงฤทธิ เบ็ญจาธิกุล ชัยรุ่งเรือง. (2564). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนของกรุงเทพมหานคร. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 6(3), 76–91.
- ธนวรรณ ดันติพานิชกุล, จินณพัช ปทุมพร และ ราณี อธิชัยกุล. (2564). กลยุทธ์การจัดการนักท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืนของแหล่งท่องเที่ยว. *วารสารวิชาการและวิจัย มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. 11(2), 255-269.
- ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2552). การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ. กรุงเทพมหานคร: บิสมิเนสอาร์แอนด์ดี.
- บดีนทร์ เตเบจโหม. (2564). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบางอำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต หลักสูตรบริหารการพัฒนาสังคม). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ประวิทย์ เสงปราชานิ. (2562). การจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของวัดในจังหวัดขอนแก่น. (ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พรเทพ นามกร. (2562). องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมในจังหวัดจันทบุรี. (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). มหาวิทยาลัยบูรพา.

- พระครูนิพนพัฒน์วงศ์, และคณะ. (2565). กลยุทธ์การพัฒนาการบริหารจัดการวัดในการสร้างชุมชนเข้มแข็งในจังหวัดนครสวรรค์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(7), 2839–2852.
- พระใบฎีกาวิเชียร ชันดีโก และ ศุภกานต์ วิชาชาญ. (2564). การศึกษารูปแบบการจัดการการปฏิบัติธรรม ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมวัดเขากฐิน อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี. *วารสารบาลีศึกษา มจร. พุทธโฆษาปริตร*, 7(2), 45-55.
- พระภูวนัย ถาวร, และคณะ. (2565). การพัฒนาวัดเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในตำบลคลองน้อย อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. *วารสารมหาจุฬานาครทรรค์*, 9(8), 431–445.
- พระศรีสังคม ชยานุวัตร (ธนาวงศ์). (2561). *การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา: รูปแบบและเครือข่ายการจัดการการท่องเที่ยววัดในสังคมไทย*. (พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มนชนก จุฬาสักขี. (2562). แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในวัดต่างๆ ในเขตธนบุรี. *วารสารวิทยาการจัดการ*. 21(2), 203-210.
- มานิช พรหมปัญญา และคณะ. (2556). แนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน. *วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย*, 8(2), 36–74
- ศุภาพิชญ์ แซ่หยุน. (2563). *การบริหารจัดการสภาพแวดล้อมของเทศบาลเมืองพนัสนิคม จังหวัดชลบุรีด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน*. (วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์วิจัยและพัฒนาการท่องเที่ยว. (2566). *สถิตินักท่องเที่ยวจังหวัดลำปาง ปี 2566*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมบัติ นามบุรี. (2562). ทฤษฎีการมีส่วนร่วมในงานรัฐประศาสนศาสตร์. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 2(1), 183–197.
- สรายุพร สุวิชัย และ สุวารี นามวงศ์. (2563). การพัฒนาจุดหมายปลายทางการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*. 14(1), 145-164.
- สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2566). *พันธกิจและการดำเนินงานของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา*. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2566). *ทะเบียนสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ตามมติมหาเถรสมาคม ข้อมูล ณ วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2566*. สืบค้น 4 มิถุนายน 2568, จาก <https://www.onab.go.th/th/content/category/detail/id/20/iid/58873>
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2567). *ทะเบียนวัดไทย*. สืบค้น 4 มิถุนายน 2568, จาก <https://binfo.onab.go.th/Temple/Dashboard.aspx>
- United Nations World Tourism Organization. (2023). *Tourism opens minds initiative launched on World Tourism Day*. Madrid: UNWTO.